УДК 159.9
DOI https://doi.org/10.32838/2709-3093/2021.6/03

Ющенко І.М.
Національний університет «Чернігівський колегіум імені Т.Г. Шевченка»

ЗМІНИ У ІЄРАРХІЧНІЙ СТРУКТУРІ АКТУАЛЬНИХ СТРАХІВ МОЛОДІ У КОНТЕКСТІ ВИКЛИКІВ СУЧАСНОГО СВІТУ

У статті йдеться про тенденції змін структури та змісту ієрархії актуальних страхів молоді у сучасних соціокультурних умовах. Аналізуються сучасні наукові публікації, що відображають широкий спектр поглядів науковців на визначення поняття «страх», його сутність, функції, джерела, чинники й умови виникнення в контексті соціальних змін, пов'язаних насамперед із пандемією та іншими викликами, що постають перед українським суспільством. Особливу увагу приділено методологічним підходам у їхній класифікації страхів. Висвітлені методи, процедура та результати емпіричного дослідження актуальних страхів сучасної української молоді. Дослідження актуальних страхів молоді проводилось у 2018 році та у 2021, що дало змогу порівняти актуальні страхи та виявити певні тенденції змін у їх змісті та ієрархічній структурі.

З'ясовано, що у 2021 році порівняно з 2018 роком збільшився загальний рівень страху. У дослідженні були виявлені ті види страхів, показники яких перевищують середні показники. Кількість таких страхів у вибірці 2021 року зросла до дев'яти, серед них – страх негативних змін у психічному стані, хвороби близьких, страх стати жертвою злочинності, негараздів в особистому житті, перспектива бідності, невизначеності майбутнього, невдачі на екзамені, страх війни, страх негативних наслідків хвороби близьких. Натомість у 2018 році таких страхів було виявлено лише два, а саме страх зазнати невдачі в особистому житті та страх екзаменів. Значно посилився порівняно з 2018 роком у молоді страх змін у власному психічному стані; збільшився страх негативних змін у житті внаслідок хвороби близьких людей, страх стосовно майбутнього та страх можливих негараздів у особистому житті.

Дослідження показало, що велике місце посідають соціальні страхи, так звані біологічні страхи, тобто ті, що первинно сформувалися як емоційна відповідь на усвідомлену людиною загрозу її життю та фізичному і психічному здоров'ю, значно актуалізуються у разі настання відповідної загрозливої ситуації, насамперед пов'язаної із пандемією.

Ключові слова: *ієрархічна структура актуальних страхів, біологічні страхи, соціальні страхи, екзистенційні страхи.*

Постановка проблеми. Страх як феномен суспільної свідомості є невід'ємним аспектом людського життя. Окрім знань, переконань, цінностей, настановлень певного суспільства, людина, зростаючи, переймає його тривоги і страхи. Страх є головним суб'єктивним індикатором реальних та потенційних ризиків, загроз і небезпек.

У сучасному світі страх має численні прояви і різновиди через низку чинників. Втрата зв'язку з природою, зміна біологічних та соціальних ритмів, висока динаміка та стрімкість життя, темпоральність суспільного й культурного розвитку, надзвичайні соціальні потрясіння, економічні й політичні кризи, екологічні катаклізми, терористичні акти і війни, епідемії хвороб свідчать про крихкість буття людини у сучасних умовах та породжують численні страхи.

У сучасній Україні, крім вищезгаданих глобальних чинників, вони актуалізуються війною, економічними негараздами, загальною невизначеністю майбутнього. Епідемія COVID-19, що триває в нашій країні третій рік, спричинила нову хвилю різноманітних страхів у населення [3; 8].

За таких умов виникає необхідність дослідження актуальних страхів різних соціальних груп, особливо молоді, та з'ясування змін у ієрархії страхів, що відбулися порівняно із «доковідним» періодом, що є необхідним для пошуку шляхів мінімізації їх негативного впливу на життя суспільства та кожної особистості.

Метою цієї статті є аналіз тенденцій зміни структури та змісту страхів молоді у сучасних соціокультурних умовах.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Глибокі традиції вивчення феномена страху були закладені у психоаналізі (З. Фройд, А. Адлер, Е. Еріксон, П.М. Якобсон, Е.Г. Шехтелта, ін.), біхевіоризмі (Дж. Уотсон, Р. Рейнер, Б. Скіннер)

та екзистенційній психології (В. Франкл, Р. Мей, Дж. Бьюдженталь та ін.). Теоретичні та експериментальні дослідження страху, що стали класичними у психології та психіатрії, були здійснені низкою видатних учених, серед яких – К. Ізард, Є. Ільїн, Ч. Спілбергер, Б. Карвасарський, А. Кемпінскі, Х. Хекхаузен та ін.

Сучасні публікації, присвячені розгляду проблеми страху в житті людини, відображають широкий спектр поглядів науковців на сутність поняття «страх», його різновиди, функції та складники, джерела, чинники й умови генезису [7; 9]. Втім у найбільш загальному вигляді страх розуміється як певний внутрішній стан людини, що виникає як своєрідний спосіб реагування на реальні або уявні загрози її біологічному і соціальному існуванню. Дослідники, виокремлюючи сигнально-орієнтаційну, мобілізаційну, адаптаційну та інші, особливого значення надають прогностичній функції страху у сучасних цивілізаційних умовах, оскільки вона відображає ставлення людини до конкретної соціальної ситуації, її цілісну оцінку, забезпечуючи необхідні зміни діяльності та поведінки в умовах стрімких суспільних змін [2].

Представники клінічних підходів у психології розподіляють страхи на конструктивні та патологічні з виокремленням тривожних розладів [7]. Конструктивні страхи задіюють природний захисний механізм, що допомагає суб'єкту краще пристосуватися до екстремальної ситуації, патологічні – ті, що є неадекватною відповіддю на певний за інтенсивністю або тривалістю стимул, і часто призводять до ситуації психічної хвороби.

Досить поширеною, особливо у клінічній психології, є класифікація страхів за етіологією, виокремлюючи страхи, що пов'язані із соціальною взаємодією, – соціофобію; за своє здоров'я – нозофобію; страх смерті – танатофобію тощо [7]. Представники соціальної психології ґрунтують свої класифікаційні версії виключно за сферою виникнення, поділяючи страхи на біологічні, соціальні та екзистенційні [10].

До біологічних страхів належать ті, які так чи інакше можуть бути пояснені з погляду небезпеки для існування живого організму – страх болю, самотності, страх, викликаний раптовою й непередбаченою зміною ситуації.

Іншу групу страхів, що належать до ситуацій або соціальних об'єктів, що не мають прямого біологічного значення, називають соціальними страхами, до яких відносять: страх критики; страх бути знехтуваним; страх опинитися у центрі уваги; страх здатися неповноцінним; страх начальства тощо. Соціальний страх відображає порушення у засвоєнні людиною інформації із довколишнього світу, що призводить до фізіологічних реакцій організму та відчуття небезпеки. У цьому сенсі соціальний страх є тотожним біологічному страху [2; 7].

Особливу групу становлять екзистенційні страхи, до яких відносять глибинний страх від усвідомлення людиною власної смертності, незворотності буття, страхи, пов'язані з процесом старіння, самотності, що супроводжують людство на всіх етапах розвитку, що, на думку науковців, є екзистенціалом людського буття [2].

Численні дослідження присвячуються встановленню детермінант та чинників вікових, статевих, професійних страхів [1; 5; 6].

Страх, що останнім часом охопив людство, не залишивши осторонь населення нашої країни, – це страх перед хворобою, інфекцією, епідемією. Саме на цей страх звертається увага у сучасних соціально-психологічних дослідженнях [3; 4; 5; 6; 8; 9]. У них підкреслюється, що загальний емоційний фон перебування українців в умовах епідемії та карантину характеризується розгубленістю, невпевненістю, відчуттям самотності, страхом смерті, страхом майбутнього, страхом безробіття, що і формує запит на їх ретельне вивчення.

Страх хвороби науковці відносять до змішаної форми страху, що одночасно належить до кількох його видів. З одного боку, страх перед можливістю захворіти має біологічний характер (страх болю, пошкодження, страждання), з іншого боку, він має соціальну природу (вилучення особистості з нормальної діяльності, соціальна ізоляція, зниження доходів, звільнення з роботи, загроза бідності тощо). Крім того, страх хвороби пов'язаний зі страхами смерті, втрати близьких, що є екзистенціальним, за своєю природою, страхом. Насправді, змішаний характер притаманний багатьом різновидам страху, оскільки тією чи іншою мірою у ньому можуть бути присутніми декілька складників, але один з них є домінуючим [8].

Також сучасні дослідники звертають увагу на вивчення механізмів масових емоційних станів, зокрема страху, розпачу, розчарування, колективних фобій, джерелом яких є неможливість прогнозувати та усвідомлювати власне майбутнє [8]. На погляд науковців, вказані масові стани вже вказують на певну первинну психічну обробку тривожного досвіду суспільною свідомістю. Всі ці масові емоційні стани виникають скоріше «після» тривоги, коли стає зрозумілим, на що спрямоване наше збудження, що стає об'єктом психічного опрацювання та, відповідно, як з ним слід поводитися.

Зусилля сучасних українських науковців спрямовуються також на розробку нового психологічного інструментарію для дослідження базових емоцій, зокрема страху, для подальших емпіричних розвідок [9].

Результати дослідження та їх аналіз. Для виявлення змін у змісті та ієрархічній структурі страхів молоді в контексті сучасних соціокультурних умов ми застосували «Опитувальник ієрархічної структури актуальних страхів» Ю. Щербатих. Обробка даних відбувалася за допомогою методів математико-статистичної обробки даних: частотного аналізу та порівняльного аналізу незалежних вибірок за Т-критерієм Ст'юдента.

Вибірки 2018 та 2021 року були однакові за чисельністю, кожну становили 62 особи віком від 21 до 25 років – 32 дівчини та 30 хлопців. Отримані у 2021 році дані ми порівняли з даними, отриманими у 2018 році, тобто до пандемії COVID-19. Гіпотезою нашого дослідження було припущення, що за період пандемії рівень прояву та ієрархічна структура страхів молоді зазнала певних змін.

Виявилось, що у 2021 році порівняно з 2018 роком збільшився загальний рівень страху, оскільки загальний середній індекс страхів у 2021 році становить 90,85, тоді як у 2018 році він становив 81,5.

Значення різниці показників актуальних страхів молоді представлено у наступній таблиці (табл. 1). Було визначено різницю середніх значень показників страхів за двома вибірками та нормативними середніми значеннями показників страхів, згідно з методикою ІСАС Ю. Щербатих та Є. Івлєвої. Найбільше нас цікавили ті різновиди страхів, показники яких перевищують нормативні показники. Таких страхів у досліджуваних 2021 року виявилось 9 із 24 страхів переліку. Отримані дані ми порівняли із даними 2018 року. При цьому з'ясувалось, що у досліджуваних 2021 року середні значення показників усіх страхів вищі ніж у 2018 році (табл. 1).

Виявилось, що обидві групи досліджуваних юнаків та дівчат найбільше бояться негараздів в особистому житті (погіршення взаємин з близькою людиною, невірність партнера, розлучення тощо) та негативних змін у психічному стані. Значно вищі за нормативні показники страху перед іспитами, страху хвороби близьких та тих несприятливих змін у власному житті, що відбудуться через хворобу близьких, страхів, пов'язаних із невизначеністю майбутнього, злочинністю, бідністю та можливістю війни.

На нашу думку, високий рівень страху наших респондентів негараздів в особистому житті відображає певну «приватизацію» життя сучасної молоді. Ймовірно, особисті стосунки виступають як певний буфер між сучасною людиною та реаліями досить небезпечного та байдужого соціального світу, як своєрідний захист від можливих небезпек життя, оскільки в умовах суспільних негараздів людина особливо цінує особисті взаємини.

Виявленим страхам був присвоєний ранг відповідно до різниці між середнім значенням показника у вибірці та нормативним показником. Порівняння рангових показників виявило таке (табл. 2). Сильніше за все молодь боїться негараздів в особистому житті. Друге місце у структурі актуальних страхів у 2021 році посідає страх негативних змін у власному психічному стані, натомість у 2018 році такий вид страху перебував на сьомому місці рейтингу. Можна припустити, що актуалізація у молоді цього страху пов'язана із загальною соціально-психологічною атмосферою в умовах пандемії, наявними обмеженнями у роботі, пересуванні та дозвіллі, соціальною ізоляцією, віртуалізацією життя, навчання, спілкування, що може створювати відчуття небезпеки погіршення психічного стану. Третю позицію в ієрархії страхів у 2021 році та другу у 2018 році посідає страх перед випробуваннями, іспитами тощо. Такий страх пов'язаний з побоюванням

Таблиця 1

Актуальні страхи осіб юнацького віку

№ зп	Страх, його зміст	Середнє значення		*Нормативний показник*
		2021	**2018**	
1	негативних змін у психічному стані	5,52	2,76	4
2	хвороби близьких	8,70	6,31	8
3	стати жертвою злочинності	5,19	4,82	5
4	негараздів в особистому житті	6,95	5,43	5
5	перспектива бідності	5,07	4,84	5
6	невизначеність майбутнього	5,31	3,72	5
7	невдачі (екзаменів)	5,85	5,11	5
8	можливість війни	6,01	5,85	6
9	негативних наслідків хвороби близьких	6,62	5,97	6

зазнати невдачі у певній сфері життєдіяльності – кар'єрі, бізнесі, особистому житті. Його різновидом є поширений серед студентської молоді страх перед екзаменами.

Велика частина респондентів обох груп бояться хвороби близьких. Страх перед хворобою близьких є одним з основних страхів людства, але до початку пандемії молоді українці значно менше боялися цього, ніж у час пандемії. Крім того, юнаки та дівчата набагато сильніше, ніж це було раніше, бояться негативних змін, що можуть трапитись внаслідок хвороби близьких.

Юнаки та дівчата у вибірці 2021 року значно більше бояться невизначеного майбутнього, що також, на нашу думку, може бути пов'язане із пандемією хвороби та її наслідками.

Значна частина досліджуваних із обох вибірок боїться злочинності та війни як такої. Також страх перед перспективою бідності став хвилювати молодь більше ніж раніше, що не дивно з огляду на зростання останнім часом цін на базові продукти харчування, комунальні послуги, загрозу втрати роботи як джерело статків тощо.

Порівняння середніх значень показників в ієрархічній структурі актуальних страхів молоді 2021 року та 2018 року виявило такі статистично значущі відмінності (табл. 3).

Як бачимо з представлених даних, найбільша різниця показників страху перед можливістю хворобливих змін у власному психічному стані. Молоді люди у 2021 році стали сильніше боятися, що їхній близький захворіє, ніж це було до початку пандемії. Значно сильнішим став страх через можливі негаразди в особистому житті, страх перед невизначеністю майбутнього.

Висновки. Дослідження актуальних страхів молоді показало, що велике місце посідають соціальні страхи, так звані біологічні страхи, тобто ті, що первинно сформувалися як емоційна відповідь на усвідомлену людиною загрозу її життю та здоров'ю, значно актуалізуються у разі настання відповідної загрозливої ситуації, насамперед пов'язаної із пандемією.

Страх перед можливістю захворіти як фізично, так і психічно, поза сумнівом, має біологічний характер (страх болю, уражень, страждання), з іншого боку, він має соціальну природу (вилучення особистості з нормальної діяльності, соціальна ізоляція, зниження доходів, звільнення з роботи, загроза бідності тощо). Крім того, страх хвороби пов'язаний із екзистенціальними страхами, такими як страх смерті, страх втрати близьких.

У ієрархічній структурі актуальних страхів молоді з 2018 року по 2021 рік виявлено такі зміни:

– зріс загальний інтегральний показник страху;

– значно посилився страх молоді стосовно негативних змін у власному психічному стані, що, вірогідно, пов'язане із перебуванням в умовах пандемії, посиленням соціальної ізоляції, віртуалізації навчання, спілкування тощо, що створює психоемоційне напруження та відображається у свідомості та відчуттях як страх «з'їхати з глузду»;

– суттєво посилився страх негативних змін у житті внаслідок хвороби близьких людей;

– посилився страх стосовно майбутнього та страх можливих негараздів у особистому житті.

Останній показник, на нашу думку, відображає певну «приватизацію» життя сучасної молоді. Ймовірно, особисті стосунки виступають як певний буфер між сучасною людиною та реаліями досить загрозливого та байдужого соціального світу, як своєрідний захист від можливих небезпек життя, що молода людина особливо боїться їх втратити.

Таблиця 2

Ієрархічна структура актуальних страхів молоді

Страх, його зміст	Ранг	
	2021	2018
Страх негараздів в особистому житті	1	1
Страх негативних змін у психічному стані	2	7
Страх невдачі на іспитах	3	2
Страх хвороби близьких	4	3
Страх негативних змін у житті внаслідок хвороби близьких	5	9
Страх невизначеності майбутнього	6	8
Страх стати жертвою злочинності	7	6
Страх перспективи бідності	8	5
Страх перед можливістю війни	9	4

Таблиця 3

Відмінності показників прояву актуальних страхів молоді

№ зп	Страхи, їх зміст	Середні значення		Різниця середніх значень	Значущість різниці
		2018 р.	2021 р.		
1	Можливість хворобливих змін у психічному стані	2,76	5,52	2,76	$p \leq 0,01$
2	Можливість хвороби близьких людей	6,31	8,07	1,76	$p \leq 0,05$
3	Можливі негаразди в особистому житті	5,43	6,95	1,52	$p \leq 0,05$
4	Невизначеність майбутнього	3,72	5,85	2,12	$p \leq 0,05$

Список літератури:

1. Василенко А.А., Плотникова Е.С. Возрастное изменение актуальных страхов человека. *Современные научные исследования и инновации.* 2014. № 12. Ч. 3. URL: https://web.snauka.ru/issues/2014/12/43015 (дата звернення: 09.12.2021).

2. Горохова Л.В. Страх як екзистенціал буття сучасної людини : автореф. дис. канд. філософ. наук : 09.00.03 Житомир, 2012. 18 с.

3. Досвід карантину: дистанційна психологічна допомога і підтримка 2020 року та дистанційні психологічні дослідження в умовах пандемії COVID-19 і карантину: матеріали онлайн-семінарів 23 квітня 2020 року та 15 травня 2020 року. URL: https://ispp.org.ua/wp-content/uploads/Static/dosvid_onl-sem_23-04-20_and_15-05-20_ncov19.pdf.

4. Лушин П.В. Хаос и неопределенность: от страдания – к росту и развитию : монографія. Киев, 2017. 144 с. (Серія «Живая книга». Т. 4).

5. Карпів Т. Особливості страхів чоловіків у період ранньої дорослості : тези 12-ї науково-практичної конференції студентів та молодих вчених. Львів, 14–15 травня 2015 року (дата звернення: 20.09.2020).

6. Соціально-психологічні технології відновлення особистості після травматичних подій : практичний посібник / Т.М. Титаренко, М.С. Дворник, В.О. Климчук та ін. ; заг ред. Т.М. Титаренко. НАПН України. ІСПП. Кропивницький : Імекс-ЛТД, 2019. 220 с.

7. Стасюк В.В. Поняття страху та його види: спроба детермінації. *Вісник Національного університету оборони України*. № 3 (34). 2013. С. 313–315.

8. Савінов В.В., Тітова К. Авторське дослідження базових емоцій особистості «EMO-COVID-19»: методика створення, поширення та перші результати. *Вісник Національної академії педагогічних наук України*. № 2(1). 2020. URL: https://doi.org/10.37472/2707-305X-2020-2-1-7-8.

9. Слюсаревський М.В. «Онлайн-Коло»: досвід психологічної підтримки та допомоги населенню під час пандемії COVID-19. *Вісник Національної академії педагогічних наук України.* № 2(1). 2020. URL: https://doi.org/10.37472/2707-305X-2020-2-1-7-8.

10. Щербатых Ю.В. «Психология страха». Москва : «Эксмо». 2002. 507 с.

Yushchenko I.M. CHANGES IN THE HIERARCHICAL STRUCTURE OF CURRENT FEARS OF YOUNG PEOPLE IN THE CONTEXT OF THE CHALLENGES OF THE MODERN WORLD

The article deals with trends in the structure and content of the hierarchy of current fears of young people in modern socio-cultural conditions. Modern scientific publications are analyzed, which reflect a wide range of views of scientists on the definition of "fear", its essence, source, functions, factors and conditions of appearance in the context of social change, primarily pandemic and other challenges facing Ukrainian society. Particular attention is paid to methodological approaches in their classification of fears. Methods, procedure and results of empirical research of current fears of modern Ukrainian youth are highlighted. The study of current fears of young people was conducted in 2018 and in 2021, which allowed to compare current fears and identify certain trends in their content and hierarchical structure.

It was found that in 2021, compared to 2018, the overall level of fear has increased. The study identified those types of fears that exceed the average. The number of such fears in the 2021 sample increased to nine, including fear of negative changes in mental state, illness of loved ones, fear of becoming a victim of crime, personal problems, the prospect of poverty, uncertainty of the future, exam failure, fear of war, fear of negative consequences of the illness of loved ones, instead of such fears in 2018, when only two were revealed, namely the fear of failure in personal life and the fear of exams. Compared to 2018, young people's fear of changes in their own mental state has significantly increased; increased fear of negative changes in life due to illness of loved ones, fear of the future and fear of possible troubles in personal life.

The study showed that social fears predominate, however, the so-called biological fears, i.e. those that were initially formed as an emotional response to a perceived threat to human life, physical and mental health, are significantly relevant in the event of a threatening situation, firs of all, associated with the pandemic.

Key words: *hierarchical structure of actual fears, biological fears, social fears, existential fears.*